

MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA FISKAL SIYOSATNING O'RNI

Choriyev Fazliddin Ishkuvatovich

Makroiqtisodiy siyosat va prognozlashtirish kafedrası dotsenti, TSUE. PhD

fazliddinc204@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22658144>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 7-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 8-sentabr 2026-yil

Annotatsiya

Mazkur tezisdá fiskal siyosatning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlar tadqiqotlari asosida tahlil qilinadi. Davlat xarajatlari, soliqlar, transfertlar, avtomatik stabilizatorlar va fiskal multiplikator orqali iqtisodiy sikllarga ta'sir qilish mexanizmlari yoritiladi. OECD tadqiqotlarida 23 ta mamlakat bo'yicha avtomatik fiskal stabilizatorlar uy xo'jaliklari bozor daromadiga berilgan salbiy shokning dastlabki ta'sirini o'rtacha qariyb 60 foizga yumshatishi aniqlangan. Shuningdek, fiskal multiplikatorning iqtisodiy pasayish va kengayish davrlarida bir xil emasligi ko'rsatiladi. Tezisdá qisqa muddatli barqarorlashtirish vazifalari davlat qarzi barqarorligi va fiskal siyosat imkoniyatlarini shakllantirish bilan uyg'un olib borilishi zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar:

fiskal siyosat, makroiqtisodiy barqarorlik, davlat xarajatlari, soliqlar, avtomatik stabilizatorlar, fiskal multiplikator, budjet taqchilligi, davlat qarzi.

Kirish.

Makroiqtisodiy barqarorlik iqtisodiy o'sishning keskin tebranishlarini cheklash, bandlikni qo'llab-quvvatlash, narxlar barqarorligini saqlash hamda davlat moliyasining barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq. Ushbu maqsadlarga erishishda fiskal siyosat asosiy makroiqtisodiy vositalardan biri hisoblanadi. Fiskal siyosat davlat xarajatlari, soliqlar, transfertlar, budjet taqchilligi va davlat qarzini boshqarish orqali yalpi talabga, xususiý iste'mol va investitsiyalarga, shuningdek iqtisodiy agentlarning kutilmalariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli fiskal siyosatni faqat budjet daromadlari va xarajatlarini muvozanatlashtirish vositasi sifatida emas, balki iqtisodiy sikllarni yumshatish va iqtisodiyotning shoklarga chidamliligini oshirish mexanizmi sifatida baholash zarur.

Iqtisodiy pasayish davrida xususiý talabning qisqarishi ishlab chiqarish va bandlikni pasaytirishi mumkin. Bunday sharoitda davlat xarajatlarini oshirish, maqsadli transfertlarni kengaytirish yoki ayrim soliqlarni vaqtincha kamaytirish yalpi talabni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Iqtisodiyotda talab haddan tashqari tez o'sib, inflyatsion bosim kuchaygan holatda esa fiskal siyosat nisbatan cheklovchi yo'nalishga o'tishi mumkin. Mazkur yondashuv kontrtsiklik fiskal siyosat mazmunini ifodalaydi. Debrun va Kapoor (2010) rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ma'lumotlari asosida fiskal siyosatning makroiqtisodiy barqarorlashtiruvchi ta'sirida avtomatik stabilizatorlarning muhim rolini ko'rsatadi.

Tezisning maqsadi fiskal siyosatning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sir mexanizmlarini, avtomatik stabilizatorlar va diskretsion fiskal choralar samaradorligini, shuningdek qisqa muddatli stabilizatsiya bilan o'rta va uzoq muddatli fiskal barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy manbalar asosida yoritishdan iborat.

Asosiy qism. Fiskal siyosatning real iqtisodiyotga ta'siri, avvalo, davlat xarajatlari va soliqlar orqali amalga oshadi. Davlat tovar va xizmatlarni xarid qilganda yoki investitsiya xarajatlarini

oshirganda yalpi talabga bevosita ta'sir qiladi. Soliq siyosati esa uy xo'jaliklari ixtiyoridagi daromad va korxonalarning investitsiya imkoniyatlarini o'zgartirish orqali bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Transfertlar ham aholining iste'mol imkoniyatlarini saqlab turishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Biroq ushbu vositalarning samarasi iqtisodiyotning siklik holati, moliyaviy sharoitlar, davlat qarzi darajasi, iqtisodiyotning ochiqligi va pul-kredit siyosati reaksiyasiga qarab farqlanadi.

Fiskal siyosatning barqarorlashtiruvchi mexanizmlaridan biri avtomatik stabilizatorlardir. Ular hukumat har safar yangi qaror qabul qilmasdan turib, iqtisodiy faollikdagi o'zgarishlarga davlat daromadlari va ayrim xarajatlarning avtomatik moslashishini anglatadi. Daromad soliqlari, ijtimoiy sug'urta badallari va ishsizlik bilan bog'liq nafaqalar bunga misol bo'la oladi. Iqtisodiy pasayish vaqtida soliq bazasi qisqarishi tufayli ayrim soliq to'lovlari kamayadi, ijtimoiy to'lovlar esa oshishi mumkin. Natijada uy xo'jaliklari daromadi va iste'molining pasayishi qisman yumshatiladi. Bu mexanizm siyosiy qaror qabul qilish va uni amalga oshirishdagi vaqt kechikishlarini kamaytirishi bilan ahamiyatlidir.

Maravalle va Rawdanowicz (2020a) tomonidan 23 ta OECD mamlakati bo'yicha ishlab chiqilgan stilizatsiyalangan ssenariyda avtomatik stabilizatorlar uy xo'jaliklari bozor daromadiga berilgan salbiy shokning dastlabki ta'sirini o'rtacha qariyb 60 foizga qoplagani aniqlangan. Mualliflar bevosita soliqlar stabilizatsiyada ijtimoiy nafaqalar va ijtimoiy sug'urta badallariga nisbatan kattaroq rol o'ynashini qayd etadi. Biroq mamlakatlar o'rtasida sezilarli farqlar mavjud bo'lib, ular soliq va transfert tizimlarining hajmi, elastikligi hamda tahlil qilinayotgan shok xususiyatlari bilan bog'liq. Maravalle va Rawdanowicz (2020b) 35 ta OECD mamlakati bo'yicha avtomatik stabilizatorlar kuchining evolyutsiyasini tahlil qilib, ularni kuchaytirishga qaratilgan siyosat choralari mehnat taklifi kabi boshqa iqtisodiy maqsadlarga ta'sir qilishi mumkinligi sababli mamlakat sharoitiga mos baholanishi kerakligini ta'kidlaydi.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda diskretion fiskal siyosat ham muhimdir. U hukumat tomonidan iqtisodiy vaziyatga javoban maxsus qarorlar asosida davlat xarajatlari yoki soliqlarning o'zgartirilishini anglatadi. Bunday choralar iqtisodiy pasayishning chuqurlashishiga yo'l qo'ymaslik uchun qo'llanishi mumkin. Shu bilan birga diskretion siyosatda qaror qabul qilish, moliyalashtirish va loyihalarni amalga bajarish uchun vaqt talab etilishi mumkin. Shuning uchun fiskal rag'batning miqyosi, tarkibi va vaqtini to'g'ri tanlash uning samaradorligi uchun katta ahamiyatga ega.

Fiskal multiplikator davlat xarajatlari yoki soliqlardagi o'zgarishning ishlab chiqarish hajmiga ta'sirini ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda multiplikator doimiy ko'rsatkich emasligi keng qayd etiladi. Auerbach va Gorodnichenko (2013) fiskal multiplikatorlarning iqtisodiy sikl holatiga bog'liqligini tahlil qilib, davlat xarajatlarning ishlab chiqarishga ta'siri iqtisodiy pasayish davrida kengayish davriga qaraganda kuchliroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu natija iqtisodiy faollik sust bo'lgan paytda fiskal rag'batlantirish nisbatan yuqori natija berishi mumkinligini, biroq ayni chorani iqtisodiyot qizib ketgan davrda qo'llash boshqa oqibatlarga olib kelishini anglatadi.

Blanchard va Leigh (2013) global moliyaviy inqirozdan keyingi davrda rivojlangan iqtisodiyotlarda rejalashtirilgan fiskal konsolidatsiya va iqtisodiy o'sish prognozi xatolari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Ularning natijalariga ko'ra, inqirozning dastlabki bosqichida kuchliroq rejalashtirilgan fiskal konsolidatsiya iqtisodiy o'sishning kutilganidan pastroq bo'lishi bilan bog'langan. Mualliflar buni o'sha davrda fiskal multiplikatorlar prognozlarida nazarda tutilganidan yuqoriroq bo'lgan bo'lishi mumkinligi bilan izohlaydi. Bu xulosa fiskal konsolidatsiya dasturlarini iqtisodiyotning siklik holatidan ajratgan holda baholash to'g'ri emasligini ko'rsatadi.

Biroq makroiqtisodiy barqarorlik faqat qisqa muddatda yalpi talabni qo'llab-quvvatlashni anglatmaydi. Fiskal siyosat davlat moliyasining o'rta va uzoq muddatli barqarorligini ham ta'minlashi kerak. Doimiy va yuqori budjet taqchilligi davlat qarzining ortishiga, foiz xarajatlarning ko'payishiga va kelajakdagi shoklarga javob berish uchun fiskal imkoniyatning qisqarishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy o'sish davrida fiskal buferlarni tiklash va qarz barqarorligini saqlash kontrtsiklik siyosatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

IMFning 2024-yil aprel oyidagi Fiscal Monitor hisobotida global davlat moliyasi yuqori qarz va taqchilliklarning merosi bilan yuzlashayotgani, moliyalashtirish sharoitlari murakkab bo'lib qolayotgani qayd etilgan. Hisobotda davlat moliyasining barqarorligini himoya qilish va fiskal buferlarni qayta tiklash uchun barqaror fiskal konsolidatsiya sa'y-harakatlari zarurligi ta'kidlanadi (International Monetary Fund, 2024). Bu yondashuv fiskal siyosatning ikki tomonlama vazifasini ko'rsatadi: bir tomondan, iqtisodiy pasayish va favqulodda shoklarda iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlash; ikkinchi tomondan esa, iqtisodiy vaziyat yaxshilanganda qarz yukining nazoratsiz ortishiga yo'l qo'ymaslik va fiskal makonni qayta tiklash.

Fiskal siyosat samaradorligini oshirish uchun bir nechta tamoyil muhim. Birinchidan, fiskal choralari iqtisodiy siklga mos bo'lishi kerak: pasayish davrida ortiqcha pro-siklik qisqartirishlardan qochish, yuqori talab va inflyatsion bosim kuchli bo'lgan sharoitda esa fiskal siyosatni ehtiyotkor yuritish zarur. Ikkinchidan, davlat xarajatlarining sifati va tarkibi muhim. Iqtisodiy va ijtimoiy qaytimi yuqori bo'lgan infratuzilma, ta'lim, sog'liqni saqlash hamda ishlab chiqarish salohiyatini oshiruvchi investitsiyalar uzoq muddatli o'sishga ko'maklashishi mumkin. Uchinchidan, soliq va ijtimoiy himoya tizimlarining avtomatik stabilizatsiya imkoniyatlarini kuchaytirish siyosiy qarorlarni kutmasdan iqtisodiy shoklarning bir qismini yumshatishga yordam beradi. To'rtinchidan, fiskal qarorlar davlat qarzi barqarorligi, foiz xarajatlari va o'rta muddatli budjet cheklovlari bilan uyg'unlashtirilishi lozim.

Shuningdek, fiskal va pul-kredit siyosati o'rtasidagi muvofiqlik makroiqtisodiy barqarorlik uchun muhim. Agar fiskal siyosat yuqori talabni rag'batlantirayotgan bir paytda markaziy bank inflyatsiyani kamaytirish uchun pul-kredit sharoitlarini keskinlashtirsa, siyosat vositalari bir-biriga qarama-qarshi yo'nalishda ishlashi mumkin. Shu sababli siyosat institutlari o'z vakolatlari doirasida harakat qilgan holda makroiqtisodiy vaziyat va risklar bo'yicha izchil baholashga tayanishi kerak. Bunday muvofiqlik fiskal siyosatning stabilizatsion vazifalarini narxlar va moliyaviy barqarorlik maqsadlari bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Fiskal siyosat makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda davlatning muhim vositalaridan biridir. Davlat xarajatlari, soliqlar va transfertlar orqali fiskal siyosat iqtisodiy sikl davomida yalpi talab va daromadlar dinamikasiga ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar avtomatik stabilizatorlar iqtisodiy shoklarning uy xo'jaliklari daromadiga ta'sirini sezilarli darajada yumshata olishini, fiskal multiplikatorlarning esa iqtisodiy sikl holatiga qarab farqlanishini ko'rsatadi. Bu fiskal siyosatning bir xil mexanik qoidaga emas, balki iqtisodiy sharoitni hisobga oluvchi yondashuvga tayanishi lozimligini anglatadi.

Shu bilan birga, qisqa muddatli fiskal rag'batlantirish davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligi hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Makroiqtisodiy barqarorlik uchun iqtisodiy pasayish davrida yetarli fiskal qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy o'sish davrida esa fiskal buferlarni tiklash va qarz barqarorligini mustahkamlash zarur. Demak, samarali fiskal siyosat kontrtsiklik yondashuv, avtomatik stabilizatorlarning samarali ishlashi, davlat xarajatlarining sifati, fiskal intizom va qarz barqarorligining o'zaro uyg'unligiga asoslanishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Auerbach, A. J., & Gorodnichenko, Y. (2013). Fiscal multipliers in recession and expansion. In A. Alesina & F. Giavazzi (Eds.), *Fiscal policy after the financial crisis* (pp. 63–98). University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226018584.003.0003>
2. Blanchard, O. J., & Leigh, D. (2013). Growth forecast errors and fiscal multipliers. *American Economic Review*, 103(3), 117–120. <https://doi.org/10.1257/aer.103.3.117>
3. Debrun, X., & Kapoor, R. (2010). Fiscal policy and macroeconomic stability: Automatic stabilizers work, always and everywhere. *IMF Working Papers*, 2010(111), 1–46. <https://doi.org/10.5089/9781455200702.001>
4. International Monetary Fund. (2024). *Fiscal monitor, April 2024: Fiscal policy in the great election year*. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400255632.089>
5. Maravalle, A., & Rawdanowicz, Ł. (2020a). How effective are automatic fiscal stabilisers in the OECD countries? *OECD Economics Department Working Papers* (No. 1635). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f1fb9d6a-en>

6. Maravalle, A., & Rawdanowicz, Ł. (2020b). Automatic fiscal stabilisers: Recent evolution and policy options to boost their effectiveness. *OECD Economics Department Working Papers* (No. 1636). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/816b1b06-en>